

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 3
MARTS

2002

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
155 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83
E-mail:

hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for

Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Kirken i Kværs – »Capell. Olim« 35

Hvornår fik vi den sogneopdeling af landet, som endnu i dag er grundlaget for den kirkelige administration? Stud.mag. Morten Pedersen, Ålborg Universitet, har set på oprettelsen af Kværs sogn.

J. V. Boysens teglværk i Møgeltønder 39

Teglværkerne omkring Nybøl Nor var ikke de eneste i Sønderjylland. Cand.mag. Henrik Møller fortæller historien om et af de glemte og nu forsvundne teglværker, der blev startet af en lokal entreprenør i Møgeltønder.

Mojn, møjn og moin 46

Mojn, møjn og moin bruges på begge sider af grænsen, om end det staves og anvendes forskelligt. Lektor Karen Margrethe Pedersen, Institut for grænseregionsforskning, fortæller her om brugen og opfattelsen af mojn nord og syd for grænsen i dag.

Hvorfor siger vi mojn 51

Mojn kom til Sønderjylland med soldaterne, der aftjente deres værnepligt i og omkring Berlin. Men hvad fik dem til at bruge den senere så populære hilsen? Egon Mårup har gjort nogle overvejelser omkring brugen af mojn.

H.N.A. Jensen og hans samtid 52

Jens Kongsted Lampe fortæller historien om præsten H.N.A. Jensen og hans bog »Angeln«, der blev genoptrykt i to forskellige versioner i 1922.

Bognyt 59

Det sker – på de sønderjyske museer 60

Bagsiden om forsiden 64

Indtil industrieventyret på Nordsals var teglværksindustrien omkring Nybøl Nor landsdelens største og mest vedvarende industri. Museumsinspektør Thomas Lyngby giver et overblik over teglværksindustriens historie i Sønderjylland.

Forsidebillede:

Det prægtige Rendbjerg Slot opført af Hans Heinrich Dithmer i nordtysk murstensgotik med sten fra Rendbjerg Teglværk. Foto: Cathrinesminde Teglværksmuseum.

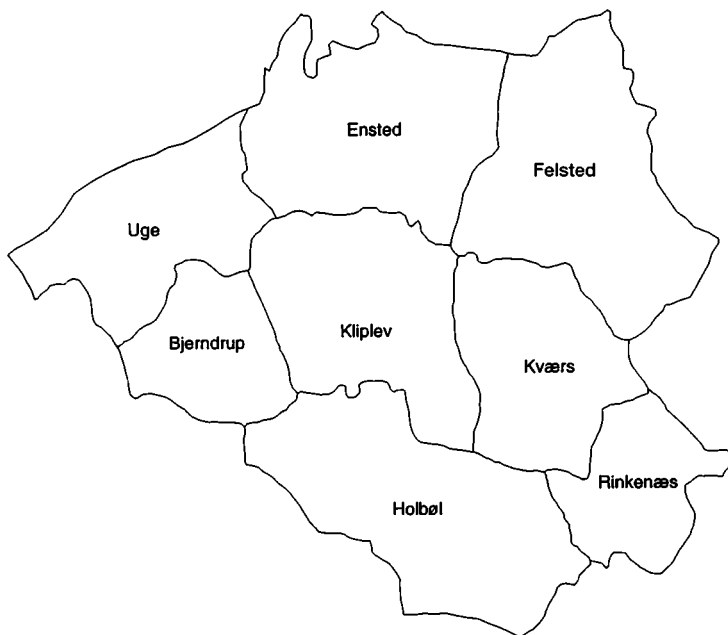
Kirken i Kværs - »Capell. olim«

Af MORTEN PEDERSEN

Hvornår fik vi den sogneopdeling af landet, som endnu i dag er grundlaget for den kirkelige administration. Stud.mag. Morten Pedersen har set på spørgsmålet med udgangspunkt i oprettelsen af Kværs sogn.

Da tiendebetalingen blev indført i starten af 1100-tallet, blev der for alvor sat fart i opdelingen af det danske landskab i sogne. Hensigten med at indføre tiendebetalingen var først og fremmest at sørge for, at kirker med sognerettigheder kunne fungere som selvstændige stiftelser. Tiendeindtægterne fra befolkningen i et afgrænset område skulle sikre, at sogne-

kirken kunne vedligeholdes og præsten få sit udkomme. Med tiden blev flere og flere kirker tilkendt sognerettigheder, og ved sådanne nygrundlæggelser af sogne var det nødvendigt at foretage reguleringer i forhold til de eksisterende sognekirker. De nye sogne måtte etableres ved sogneudskillelser fra de ældre enheder, og gennem en sådan fortætning med »knopskydninger« af nye sogne fra ældre sogne opstod efterhånden det sognenet, som vi nogenlunde kender i dag. Kendskabet til denne fortætningsproces er dog yderst begrænset, da vi har meget få kilder, der tillader et indblik i forløbet. I

Sognene i Lundtoft herred i middelalderen. Bjerndrup kirke blev nedlagt mellem 1523 og 1559 og lagt til Kipleve sogn. Efter Willers Jessen: Übersichtskarte über das Bistum Schleswig ums Jahr 1450.

den forbindelse er en række kilder fra det middelalderlige Slesvig Stift imidlertid en guldgrube. Gennem flere forskellige kilder får vi nemlig mulighed for at identificere en række gudshuse, der har måttet nøjes med en status som kapel, inden de på et tidspunkt er blevet tilkendt sognerettigheder. Med oplysningerne om kirkernes status som kapeller er det altså muligt at følge forløbet omkring nygrundlæggelser af sogne og derigennem at undersøge, under hvilke vilkår sådanne fortætninger i sognestrukturen har fundet sted.

En af kilderne er ganske enestående i en skandinavisk sammenhæng, idet den for et større sammenhængende område giver indblik i kirkernes status, før sognedannelsen har været helt gennemført. Det drejer sig om en samlet fortegnelse over kirkerne i Slesvig Stift, hvor det i en række tilfælde er angivet, om stiftelsen har været »ecclesia« eller »capella«.

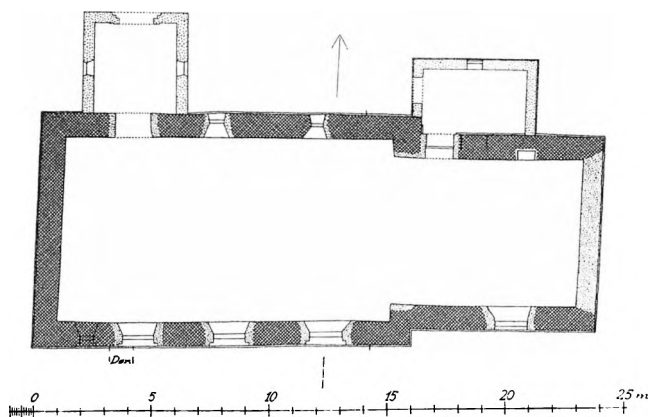
Catalogus Vetustus

Fortegnelsen er bevaret via en afskrift fra starten af 1600-tallet, hvor den er blevet forsynet med titlen: »Vertekeniß Aller Propositurn, pastoraten, Stede und Kaspell Kercken und Capellen, so wannerdags den Bischopps Stiffth Schließwich, incorporirt gewesen sin, e Vetusto Catalogo, in Bibliotheca D. Johannis Harsij nri inventa.«¹⁾ Titlen på afskriften angiver altså, at der er tale om en fortegnelse over blandt andet kirker og kapeller, der fandtes i Slesvig Stift, og det angives samtidigt at afskriften er foretaget efter et gammelt katalog, »Vetusto Catalogo«, der har befundet sig i Johann Harsens bibliotek, men som altså desværre er forsvundet for eftertiden. Johann Harsen var amtmand på Ejdersted, og han døde år 1600. Normalt omtales fortegnelsen for nemheds skyld som *Catalogus Vetustus*, men det er altså ikke titlen på den oprindelige liste.

Hvornår blev den oprindelige fortegnelse så lavet? Spørgsmålet er ikke helt enkelt at besvare. Et første holdpunkt er dog, at en række kirker i stiftets vestligste egne, der forsvandt ved stormfloder i midten af 1300-tallet, er medtaget i *Catalogus Vetustus*. Fortegnelsen må altså være lavet på et tidspunkt, hvor det stadigvæk var relevant at medtage kirkerne.

Lidt nærmere en datering kommer vi ved at se på kirkerne i Jellenbæk, Sehested, Hütten, Krop og Kampen i området mellem Slien og Ejderen, der i *Catalogus Vetustus* anføres med en status som kapeller. Kirkerne omtales nemlig som sognekirker i 1319 i et brev fra biskoppen i Slesvig, og der er derfor god grund til at antage, at oplysningerne i *Catalogus Vetustus* stammer fra tiden før 1319, hvor de fem stiftelser tilsyneladende var blevet sognekirker i deres egne sogne.²⁾ Vi har imidlertid ikke mulighed for mere præcist at bestemme tidspunktet, hvor fortegnelsen oprindeligt er udarbejdet.

Fordi *Catalogus Vetustus* kun er bevaret via afskrifter, er fortegnelsen ikke helt nem at have med at gøre. I en række tilfælde kan vi nemlig se, at de senere afskrivere har foretaget ændringer i forhold til deres forlæg. Et tydeligt eksempel er Hollingsted i nærheden af Slesvig, der angives to gange i *Catalogus Vetustus*. Først anføres »Hügelsted«, en form af stednavnet, der var i anvendelse i den tidligste middelalder, og umiddelbart efter »Hollingsted«. Forklaringen på den dobbelte angivelse må være, at en senere afskriver først har gengivet den gamle betegnelse, som han imidlertid ikke har genkendt. Derefter har han på egen hånd tilføjet den lokalitet, som han kunne se, manglede i listen. »Hügelsted« er desuden anført som et kapel i modsætning til »Hollingsted«, hvis status overhovedet ikke er angivet. Det ser altså ud til, at det ikke længere var relevant at

Kværs kirkes grundplan. Efter Danmarks Kirker Bd. 20, Åbenrå Amt.

anføre en omtale af kirkerne som »ecclesia« eller »capella« på det tidspunkt, hvor man afskrev den oprindelige fortegnelse.

At omtalen af stiftelsernes status ikke længere var relevant, da fortegnelsen blev afskrevet, må desuden være forklaringen på, at de kun er systematisk medtaget for kirkerne i de områder, der anføres allerførst i listen, nemlig egnene mellem Slien og Ejderen samt Sønder Gøs herred. I begyndelsen har afskrivervaren medtaget oplysningerne, men det har han ret hurtigt opgivet, formentlig fordi de ikke længere var relevante i hans samtid, og i de resterende områder er »ecclesia« kun sporadisk anført, mens angivelsen af »capella« kun findes i en række tilfælde, hvor særlige forhold gør sig gældende. Fra de forsvundne områder mod vest anføres f.eks. »Peter Haisens Capell« og »Schwens Capell«, og her ville det ikke have givet meget mening, hvis man havde udeladt kapelbetegnelsen, da den oprindelige fortegnelse blev afskrevet.

»Quers Capel. olim«

For de nordligste egne af Slesvig Stift er der kun anført ét kapel i Catalogus Vetustus, og her gør særlige forhold sig

også gældende. Kirken i Kværs i Lundtoft Herred er nemlig angivet i fortegnelsen som: »Quers Capel. olim« - altså et »forhenværende kapel«. Kirken i Kværs har altså ikke længere været et kapel, da fortegnelsen er blevet lavet, men grundlæggelsen af sognet er sket så kort tid før, at man netop stadig har erindret, at kirken førhen har haft status som et kapel.

En sådan nygrundlæggelse af et sogn har haft konsekvenser for fordelingen af indtægterne til de kirker, der hidtil havde fungeret som sognekirker i området. Inden grundlæggelsen af det nye sogn må befolkningen være blevet betjent fra en eller flere af de ældre enheder, der til gengæld har nydt indtægterne fra området. Men ved nygrundlæggelsen skulle den nye enhed imidlertid have indtægterne fra sit eget område, og de måtte så tages fra de ældre enheder, der altså som resultat oplevede en indtægtsnedgang. Det er derfor nærliggende, at det har været nødvendigt at minde om kirkens nye status som sognekirke, hvilket altså også har gjort sig gældende, da man har lavet en samlet fortegnelse over kirkerne i Slesvig Stift. Blandt Kværs nabosogne ved vi, at kongen i starten af 1200-tallet havde jord i Kliplev. Hvordan stod man ved ny-

grundlæggelsen over for nabostiftelser med så magtfulde folk i sognet?

Ser vi på kirkebygningernes fremtræden, bekræftes antagelsen af, at Kværs sogn som en nygrundlæggelse har haft vanskelige vilkår over for de ældre sognekirker i området. På nogle punkter er Kværs således et mere beskedent sogn end de omkringliggende enheder. Kirken i Kværs er en romansk bygning med et skib, der måler omkring 100 m². De omkringliggende kirker er alle større, og især Holbøl og Felsted kirker er med kirkeskibe på henholdsvis små 130 m² og små 180 m² væsentligt mere rummelige bygninger. Desværre er kirken i Kliplev så ombygget i løbet af senmiddelalderen, at det ikke er muligt at bestemme den oprindelige stenkirkes størrelse. Af kortet fremgår det endvidere, at Kværs sogn er en væsentlig mindre enhed end de omkringliggende Ensted, Felsted, Kliplev og Holbøl sogne. Forholdene kan eventuelt også tænkes at være afspejlet i sognenes former. Tilsiger sognegrænseforløbene måske, at nygrundlæggelsen af Kværs sogn har fundet sted som en art »knap-skydning« fra et oprindeligt, væsentligt større sogn omkring Kliplev kirke?

På en række punkter ser forholdene dog knap så entydige ud. Kirken i Kværs er opført af rå og kløvede kampesten ligesom kirken i Rinkenæs sogn, mens bygningsmaterialet i Kliplev kirke oprindeligt har været granitkvadre. Kirkerne i Felsted og Holbøl sogne er imidlertid hovedsageligt opført af teglsten. Tegl er et bygningsmateriale, der først kom i anvendelse i Danmark efter midten af 1100-tallet, mens kirker opført af natursten naturligvis kan være ældre. Er de anvendte bygningsmaterialer et levn af, at der først har været råd til at opføre stenkirker i Felsted og Holbøl sogne på et senere tidspunkt end i Kværs?

Kværs kirke er i 1462 desuden blevet sat til den samme cathedraticumydelse

på 12 skilling som de omkringliggende nabosogne i Lundtoft herred. Cathedraticum var en afgift, der i middelalderen svarede til bispem. Afgiften stod formentlig i et vist forhold til sognenes økonomiske formåen, men på dette punkt adskiller Kværs sig altså ikke fra nabosogne i Lundtoft herred.

Med oplysningerne i Catalogus Vestustus får vi altså mulighed for at følge forløbet omkring nygrundlæggelsen af sogne i Slesvig Stift. Som vi har set med forholdene ved Kværs, afspejles sognedannelsens forløb i et vist omfang af en mere beskedent fremtræden omkring det nygrundlagte sogn. Men det er samtidig tydeliggjort, at vi ikke uden videre kan forvente, at vi i andre områder ved at se på de senere forhold kan aflæse hvilket forløb, der ligger bag etableringen af det færdige sognet.

Litteratur

Danmarks Riges Breve 2 VIII nr. 155.

Ebbe Nyborg: »Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri« i: Robert Egevang (red): »Festskrift til Harald Langberg,« København 1979, s. 37-64.

Ebbe Nyborg: »Kirke, sogn og bebyggelse o. 1000-1300« i: Stig Jensen (Red): »Marsk, land og bebyggelse. Ribeegnen i 10.000 år« bd. 1, Århus 1998, s. 191-210.

Henning Unverhau: »Untersuchungen zur historischen Entwicklung des Landes zwischen Schlei und Eider im Mittelalter,« Neumünster 1990.

Danmarks Kirker, bd. 20, Haderslev Amt. København 1954, s. 42-46.

Danmarks Kirker, bd. 20, Åbenrå Amt. København 1959, s. 1845-2023.

Noter

1) Fortegnelsen er gengivet i Reimer Hansen: »Beiträge zur Geschichte und Geographie Nordfrieslands im Mittelalter« i: Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte, bd. 24, Kiel 1894, s. 77-82.

2) Danmarks Riges Breve 2 VIII nr. 155.

J. V. Boysens teglværk i Møgeltønder

Af HENRIK MØLLER

Teglværkerne omkring Nybøl Nor var ikke de eneste i Sønderjylland. Cand.mag. Henrik Møller fortæller her historien om et af de glemte og nu forsvundne teglværker, der blev startet af en lokal entreprenør i Møgeltønder.

Møgeltønder og industrialiseringen

Møgeltønder kendes mest for Schackenborg Slot, greverne, Slotsgaden og de mange gamle huse i byen. En anden del af byen vidner imidlertid om en helt anden side af byens historie, nemlig industrihistorien, som især omhandler sandgravning og cementstøberi. Endnu i dag bemærker man tydeligt de mange huller i byen, hvor der har været sandgrave. Nu ligger her bebyggelser og naturområder.

Sandgrave kendes langt tilbage i tiden i Møgeltønder, men først da jernbanen kom til byen i 1892, tog sandgravningen fart. Samtidig var cementbetonteknikken kommet til Danmark fra England, og det betød en revolution inden for byggeriet. Efterspørgslen efter sand steg kraftigt, ligesom fremstillingen af cementsten begyndte. I Møgeltønder blev især mænd som J. V. Boysen, Hans Lorenzen og Carsten Hansen Borg eksponenter for den nye udvikling, men også mange andre små håndværkere var aktive i industrieventyret. Det ene skridt førte lynhurtigt det andet med sig. Efter sandgravning fulgte cementstøberi, grøntsagsdyrkning i de udgravede dele af sandgravene, udstykning af udgravede sandgrave i byggegrunde, opførelse af huse i cementsten og drift af byggemarkeder. I gennemsnit var otte sandgravnings- og cementstøberivirksomheder aktive i Møgeltønder.

Efter 1945 faldt antallet kraftigt, og omkring 1970 var de fleste sandgrave opgivet. I dag findes kun to cementstøberier i byen, nemlig Carsten Borgs Betonvarefabrikker og familien Mamsens lille cementstøberi.

Industrialiseringen i Møgeltønder slog også igennem på andre områder. Af nye virksomheder kan nævnes mejeriet i 1897, teglværket i 1906, elværket i 1909,

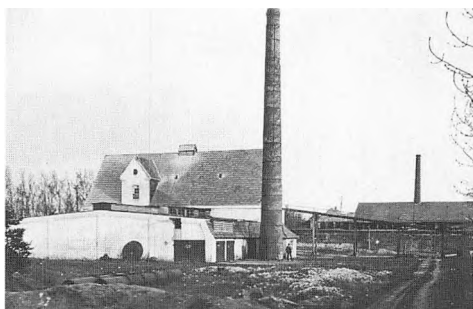

Familieportræt af J. V. Boysen og hustruen Marie Cathrine. Bagerst de to ældste børn, Svend og Henriette, og forrest de tre yngste børn, Vilhelm, Jørgen og Cathrine. Den ældste søn Svend Boysen fulgte i faderens fodspor til Canada i begyndelsen af 1930'erne. Foto: Privateje.

kalksandstensfabrikken i 1912 og skocremerfabrikken »Guldhorn« i 1928. Her til kom et udbud af håndværkere, der ofte var underleverandører til de større virksomheder, samt et varieret forretningsliv. Denne artikel vil se nærmere på en af disse virksomheder, nemlig teglværket og dets grundlægger Johan Vilhelm Boysen.

J. V. Boysen og industrieventyret

Johan Vilhelm Boysen (1873-1945) var ud af en gammel Møgeltønder-slægt, der i generationer havde været bødkere. Men det var ikke nok for ham, for han var en driftig mand, som var aktiv på flere fronter samtidig. Han kaldte sig »Baumaterialisthändler« og var både bygmester og drev et byggemarked fra sit hus i Sønderby, senere kaldet »Pjaltborg«. Han opkøbte jord, udstykkede jorden i byggegrunde og byggede huse. Han var desuden sandgraver og cementstøber i mindre skala. På en kvittering fra den 5. juli 1906 benævner han selv sine aktiviteter som »Baumaterialien-Handlung und Cementwarenfabrik«. Længere nede på kvitteringen ses en række forskellige pro-

Udsigt over J. V. Boysens to største virksomheder. I baggrunden ligger teglværket med den 19 m høje skorsten omgivet af den store teglværkshal, bygget i træ. I forgrunden ligger kalksandstensfabrikken med den 30 m høje skorsten. Sand og kalk blev kørt op ad den lange bro nord for fabrikken. Foto: H.C. Davidsen. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

dukter, som han leverede: Tegltagsten, brunsten, kantsten, rendesten, fliser og drænrør. Af maskiner fremhæves på kvitteringen en cementmurstensmaskine og en cementdrænrørsmaskine, begge åbenbart patenterede. En anden kvittering fra den 20. oktober 1911 er yderligere tilføjet »Ringofenziegelei« som aktivitet. J. V. Boysen nød stor respekt. Han blev velhavende og ansås i mange år for at være en fin mand i byen. Det så meget flot ud, når han kom kørende i sin fine karets op gennem Slotsgaden med to oldenborgere spændt for. Modsat de andre virksomhedsejere i byen arbejdede J. V. Boysen ikke selv med i produktionen, men havde folk ansat til arbejdet.

Teglværket

J. V. Boysens næste og meget mere ambitiøse tiltag var opførelsen af teglværket i 1906. Bønderne på egnen havde i århundreder brændt teglstens af Møgeltønderleret, og disse teglstens fik en karakteristisk mørkerød farve, sådan som det ses på byens gamle huse. For sandgraverne var leret uden værdi. De havde ofte stort besvær med at grave tykke lerlag væk, før de kom ned til det eftertragtede sand, og ofte stødte de ind i lerårer under sandgravningen. J. V. Boysens ide var nu at udnytte leret efter moderne industrielle metoder. Det ville være klart urentabelt at brænde teglstens sådan, som bønderne havde gjort det tidligere, men med et moderne teglværk ville produktionen kunne give et godt afkast.

J. V. Boysen fik udarbejdet skitser over sit teglværk og søgte den 5. marts 1906 om tilladelse til at opføre det på en mark i byens nordlige del, tæt ved Møllevej. Han lagde indkørslen mod nord ud til Nørre Foldvej for at få direkte forbindelse til jernbanen, der lå her. På den måde var det let at få transporteret kul til teglværket og teglstens ud til kunderne.

Selve teglværket var 27 m langt, 18 m

J. V. Boysens første bolig i Sønderby, Møgel-tønder. Huset kaldtes senere for »Pjaltborg«, men om det hentyder til J. V. Boysens skæbne, vides ikke. Fra dette hus begyndte J. V. Boysen sine forretninger, som bygmester og »Baumaterialist-händler«.

Foto: Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

bredt og 5 m højt. Skorstenen var 19 m høj, og i dens sokkel fandtes en cirkulær ringovn, som lå ca. 2,5 m under jorden. Ringovnen målte 11,5 m i diameter udvendigt, og buegangen, hvori brændingen skulle foregå, var 2 m bred og 1,8 m høj. Via 12 luftkanaler kunne der lukkes luft ind til forbrændingen efter behov, så forbrændingen let kunne styres. Teglværksovnens cirkulære form var ret underlig for sin tid, faktisk var den noget af en anakronisme. Allerede i 1890'erne var man gået væk fra den cirkulære ringovnstype og over til den rektangulære langovnstype. Langovne var de mest økonomiske med hensyn til brændsel, og de kunne også bygges større end ringovnene. Hvorfor J. V. Boysen har valgt ringovnstypen, forlyder der intet om. Det kan ikke have været på grund af særlige forhold ved teglbrændingen. Måske har han købt byggeplanerne billigt, fordi ingen andre har kunnet bruge dem. Et gæt, men intet sikkert kan siges derom.

Tæt ved teglværksbygningen var der tre tørrelader, som var ca. 40 m lange og 2,5 m brede. Endelig fandtes i teglværkets nærhed også et lille das. I tegl-

værksbygningen indrettedes et spise/soverum for teglværksarbejderne. Det havde i mange år været sædvane, at teglværksarbejderne overnattede i teglværket ved den varme ovn, men en del brandulykker havde fået de tyske myndigheder til at forbyde denne tradition. Det må dog være gået let hen over J. V. Boysens hoved, for soverummet skulle altså være i teglværket. Dette er endnu et eksempel på, at hans planlægning var bagud for sin tid.

Den 30. juli 1906 blev teglværket godkendt af landråden i Tønder på den betingelse, at bygningen blev bygget forsvarligt, og at tagets underkant blev løftet til 2 m over jorden. Soverummet i teglværket blev derimod stemplet »ungültig«. En ny skitse måtte derfor indsendes uden soverummet, og så blev teglværket godkendt. I januar 1907 indsendte J. V. Boysen en skitse til en arbejderbolig sydøst for teglværket. Huset var i tre plan med kælder, stueetage og yderloft. Det havde to stuer, to soverum, et fælles spiserum og et lille køkken. Derpå var sagen i orden med myndighederne, blot skulle J. V. Boysen overholde en række almin-

delige bestemmelser for teglværksdrift. Der skulle være drikkevandsforsyning til alle ansatte. Om vinteren skulle der være varmerum med borde og stole til teglværksarbejdere, der ikke boede i nærheden af teglværket. Der skulle være skinnedug, hvis der arbejdede kvinder i teglværket. Endelig skulle almindelige forskrifter følges ved ulykker.

Dermed var sagen dog ikke helt afsluttet, for borgere i byen havde mulighed for at gøre indsigelser indtil den 18. august. Den 15. august modtog myndighederne en klage fra lærer J. H. Jensen og enkefru Borgine Petersen. De var nervøse for gasudslip og varme for tæt på deres huse. Derfor ønskede de teglværket rykket 90 m længere mod vest, og de ønskede en skorsten på mindst 30 m højde. Samtidig mente de, at deres huse ville falde i værdi, og krævede derfor mellem 2.000 og 3.000 mark i erstatning. I et brev fra den 20. august afviste J. V. Boysen fuldstændigt klagerne og hævdede, at de var uden bund i virkeligheden. Myndighederne afviste også naboernes klage og erstatningskrav den 13. september 1906.

Efter disse problemer kunne teglværket opføres. Der blev først gravet et stort hul i jorden, og i hullet opførtes en stor jordovn, hvor teglstenene til det nye teglværk skulle brændes. I efteråret 1906 blev teglstenene færdigbrændt, og teglværket kunne opføres. Ringovnen med de 12 kamre og den 19 m høje skorsten blev bygget. Derefter byggedes selve teglværksbygningen og tørreladerne i træ. Endelig blev der til sidst indrettet strygepladser, tørrelader samt en hestetrasket æltemaskine.

Den 15. november 1906 begyndte produktionen. Ringovnen optændtes, og en tyk røgsky drev ind over marken mod vest. Ringovnens 12 kamre kunne hver rumme 8.000 sten, og således kunne i alt 96.000 sten brændes kontinuerligt. Leret

blev udgravet i en sandgrav lige vest for Møgelønder skole og førtes herfra via et tipvognsspor hen til teglværket. Ved teglværket blev leret først slæmmet, derpå formet til håndstrøgne sten i træforme og siden stillet til tørre i tørreladerne. Efter tørring blev stenene via en slidske kørt ned i ringovnen, der lå under jorden. Herefter blev stenene brændt. Ilden cirkulerede trinvist rundt i alle ringovnens kamre, et kammer ad gangen. Kamrene foran det brændende kammer var under opvarmning, og kamrene bag ved det brændende kammer var under afkøling. Kamrene lige over for det brændende kammer var de køligste, og her blev der kørt sten ind og ud. Ilden blev styret via luftspjælde over brandkamrene.

Der var i årene 1906-08 ansat 6-7, men i 1909 steg antallet til 9, og i årene 1910-13 var der 10-14 ansatte. I begyndelsen foregik hele produktionen med håndkraft og hestekraft, men fra omkring 1910 blev sten- og æltemaskinerne eldrevne. Efterspørgslen på Møgelønderstenene fra J. V. Boysens teglværk var fra starten stor, og alt tegnede lyst. Teglstenene blev værdsat, fordi de var smukt håndstrøgne, hvor andre teglværkers sten var maskinstrøgne og grimme. En del huse i Møgelønder blev opført med disse sten, og som en hædersbevisning leverede teglværket i 1920 munkesten til Løgumkloster Kirke og Katrinekirken i Ribe.

Kalksandstensfabrikken

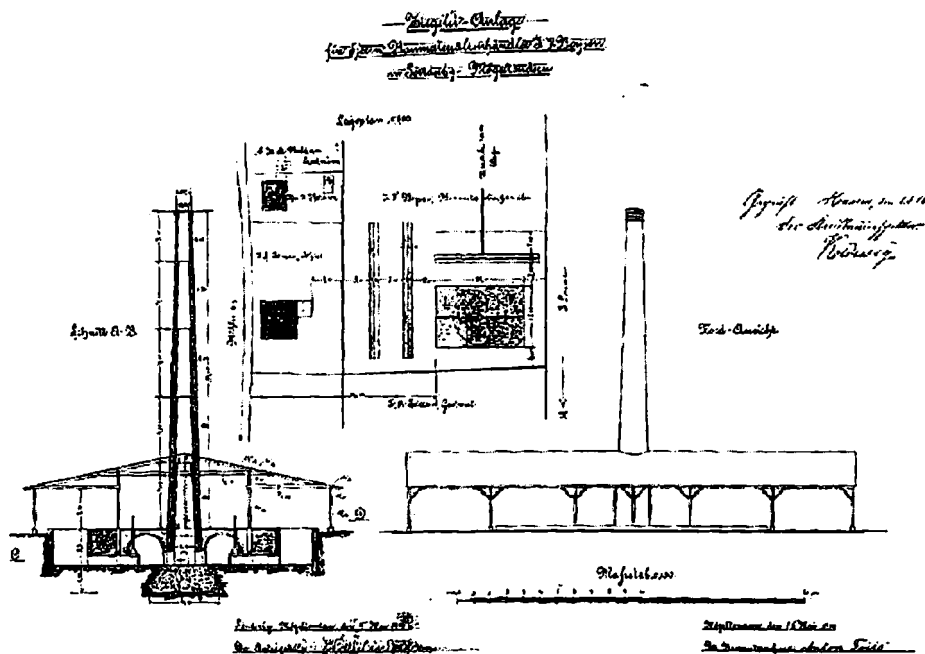
J. V. Boysen troede nu så meget på fremtiden, at han oprettede endnu en virksomhed. Sammen med sagfører, dr.jur. Sievert fra Tønder og ingeniør Thiessen fra Neumünster grundlagde han i 1910 »Kalksandstein und Mörtelfabrik Mogeltondern Gesellschaft mit Beschränkter Haftung«. Efter forberedelser påbegyndtes i 1912 byggeriet af en kalksandstensfabrik lige nord for teglværket. Ingeniør Thiessen sørgede for anskaffelsen af de

meget specielle og kostbare maskiner til fabrikken. Fabrikken var af omtrent samme størrelse som teglværket, men skorstenen var hele 28 m høj. I september 1912 begyndte produktionen, og der var stor travlhed overalt. Tipvogne på skinner kørte sand og kalk ind i fabrikken, hvor det blandedes i store tromler. Blandingen blev derpå presset ned i metalforme, som blev kørt ind i store dampkedler. Her blev blandingen hærdet under syv atmosfærers tryk. Man regnede med at kunne producere 20.000 kalksandsten pr. dag. Når det blæste meget, svinede fabrikken ofte hele området til

med kalkstøv. Den omgivende sandgrav kunne være helt hvid af kalkstøv. I fabrikken foregik der også kalklækning i en stor trykkedel. Her omdannedes kalken til pudsemørtel. Salget af de billige kalksandsten gik strygende, og produktionen var simpel. J. V. Boysen kunne herefter levere både cementsten, teglsten, og kalksandsten. Viden om kaldtes han for »stenmanden«.

Fra storhed til fald

Lige netop, mens alt gik så godt, og store penge blev tjent ind, blev det hele stoppet med udbruddet af Første Verdenskrig

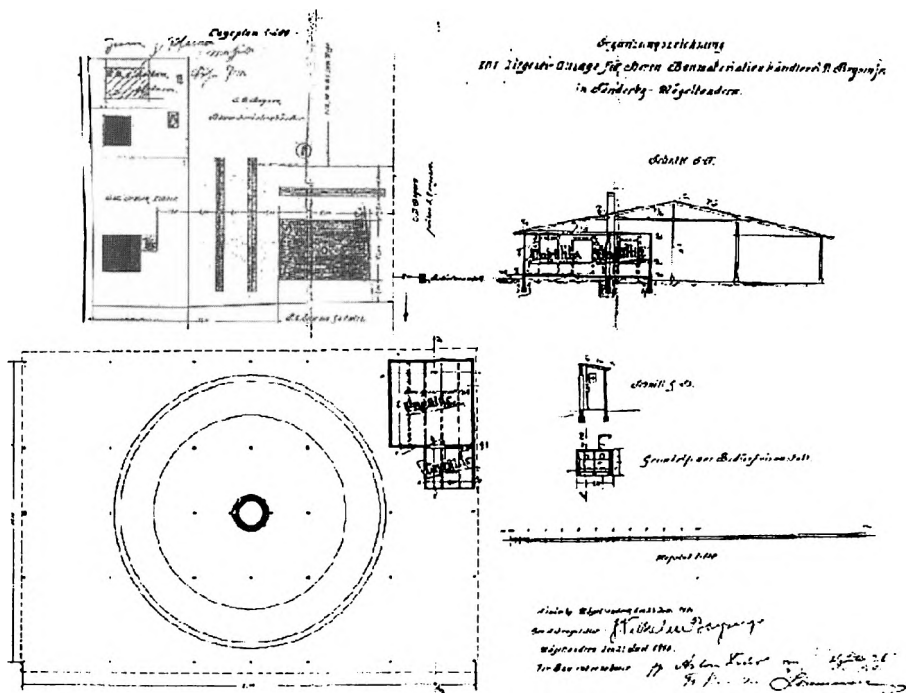
Tegning over teglværket. I midten ses et oversigtskort, som er vendt på hovedet, idet nord ligger nedad og syd opad. Her vises teglværkets (den store sorte firkant) placering i forhold til Møllevej og de to huse, hvor lærer J. H. Jensen og Borgine Petersen boede. De lange mørke felter ved teglværket er tørreladerne. Til venstre på tegningen ses teglværket fra en endegaavl og den cirkulære ringovn. Teglstenene brændtes i buegangene tættest ved skorstenen. Ude i siderne var der gange, hvorfra der var adgang til ringovnens brandkamre. Herfra var der også lufttilførsel. Hvordan teglstenene er kommet ud og ind af brandkamrene, viser tegningerne ikke præcist. Man ser ingen åbninger ind i brandkamrene. Tegning i Møgeltoender Amtsforsanderarkiv. Landsarkivet for Sønderjylland.

i 1914. Arbejderne blev for manges vedkommende sendt i krig, og produktionen gik næsten helt i stå. Teglværket, som var mest arbejdskrævende, måtte helt lukke. J. V. Boysen havde dog endnu en stor kapital at tære af, og i 1918 blev produktionen genoptaget i teglværket og på kalksandstensfabrikken.

Men tingene gik ikke helt, som de skulle. Selv tillagde han den nye grænse-
dragning efter 1920 skylden for nedgangen i produktionen, selvom han havde stemt dansk. Efterspørgslen efter kalksandsten faldt efter Genforeningen meget brat, og i 1921 gik kalksandstenselskabet konkurs. Fabrikken blev solgt og

forsøgt drevet som flisefabrik for til sidst at blive nedrevet i 1944. Heller ikke teglværket ville længere give overskud. Kunderne var ikke tilfredse med teglstenene. Møgeltønderleret gav nok teglstenene en smuk mørkerød farve, men desværre indeholdt leret også for mange småsten. Det var derfor strengt nødvendigt hele tiden at slemme leret meget grundigt, men alligevel blev stenene aldrig rigtigt gode. De var for porøse og sandholdige. Teglværket kunne derfor ikke overleve i længden.

J. V. Boysen var nu kommet i alvorlig krise. Som en desperat løsning forsøgte han for fuld kraft at genoptage sine akti-

Tegninger over teglværket. Igen ser man et oversigtskort. Her ses også det planlagte soverum i teglværket for arbejderne. Dette rum har fået påstemplet »ungültig« af myndighederne. Til højre ses arbejderens lille das, som var lobbestemt. Tegning i Møgeltønder Amtsforsanderarkiv. Landsarkivet for Sønderjylland.

viteter inden for cementstøberi. Det lille cementstøberi fra ca. 1900 blev suppleret med endnu et støberi i 1924. Dette cementstøberi var en omfattende sag. Ifølge en inventarliste fra 25. februar 1925 nævnes blandt andet: Fem kloakbrøndsforme, en brøndringsform, en brøndstensform, en cementmurstensmaskine med 3000 brædder, 1600 tagstensplader, to heste og otte vogne. Fra dette cementstøberi var der forbindelse til teglværket med et tipvognsspor. Cementstøberiet gav dog ikke nok indtjening til, at J. V. Boysen kunne komme sig over sine mislykkede foretagender.

Det lakkede mod enden for J. V. Boysen. Han havde været meget dynamisk, men de ugunstige tider og hans satsning på forkerte produkter ruinerede ham. I 1925 slap driftskapitalen op, og produktionen stoppede i teglværket. I 1926 solgte han også sit nye cementstøberi, og 1928 gik han endelig fallit, hvorefter han opgav alle forretninger, herunder teglværket. Heller ikke et fint aftægtshus på Møllevej, som han havde ladet bygge i sine Møgeltøndersten i begyndelsen af 1920'erne, kunne han beholde. Han måtte opgive alt og emigrerede derpå til Canada. Kone og børn efterlod han i Møgeltønder. Teglværket blev senere nedrevet. Skorstenen faldt den 25. februar 1930, og intet er i dag tilbage af teglværket. Arealet omkring teglværket blev udgravet, undtagen lige der, hvor ringovnen og skorstenen havde stået. Endnu i dag kan man på stedet se en firkantet forhøjning stikke ud i sandgraven. Hvis man graver der, finder man endnu meget tegl og teglaffald. Kun arbejderboligen ved teglværket blev bevaret og rummer nu almindelig beboelse.

J. V. Boysen begyndte selv et helt nyt liv i Canada. Han havde betænkt sig i to år, men emigrerede mens han endnu var 54 år, hvilket var maksimumalderen for at kunne emigrere til Canada. I Canada

havde han forskelligt forefaldende arbejde, men han nåede aldrig samme status, som han havde haft i Møgeltønder. Efter nogle år flyttede hans ældste søn, Svend Boysen (f. 1908), også til Canada og har i dag efterkommere der. J. V. Boysen døde i 1945. Naboerne fandt ham død i sin hytte den 29. november, efter at han havde været syg i længere tid. Han blev 77 år gammel.

Kilder:

- Møgeltønder Amtsforstanderarkiv, pk. 232.
- Tønder Kredsudvalgsarkiv, fag 35, nr. 26.
- Tingbogen for Sønderby Ejerlav, bd. II, blad 109.
- Grundakten for Sønderby Ejerlav, bd. II, blad 109.
- Brandinventarliste fra panteobligation fra 25/2-1925.
- Kort og matrikelstyrelsen 1999. Matrikelkort over Sønderby Ejerlav.
- Tønder Lokalhistoriske Arkiv. J. C. Gregersens optegnelser.
- Tønder Lokalhistoriske Arkiv. Diverse dokumenter om kalksandstensfabrikken.
- Jydske Tidende 7/10-1952.
- Interview med hjulmager Andreas Sønnichsen, Møgeltønder 1999.
- Interview med sandgraver Erich Jensen, Møgeltønder 1999.
- J. V. Boysens dagbog 1928-1940, udlånt af Kaj Bringø, Løgumkloster.

Mojn, møjn og moin

Af KAREN MARGRETHE PEDERSEN

Mojn, møjn og moin bruges på begge sider af grænsen, om end det staves og anvendes forskelligt. Lektor Karen Margrethe Pedersen, Institut for grænseregionsforskning, fortæller her om brugen og opfattelsen af mojn nord og syd for grænsen i dag.

Hilsnen mojn er udbredt i Sønderjylland og syd for den dansk-tyske grænse. Den bliver brugt af dem som taler sønderjysk, rigsdansk, plattysk, højtysk og frisisk, men kan også flettes ind i andre sprog. Nuancer og forskelle er der dog. Det lyder som om dansktalende trækker hilsnen mere i langdrag end tysktalende. Grænsen er imidlertid ikke så skarp som ved stavemåden og hilsnens funktion. Mojn og møjn er dansk, og moin er tysk. For danskere er hilsnen både goddag og farvel eller kun farvel og en hilsen i forbifarten. For tyskere er den kun et goddag.

Tidligere var hilsnen forbundet med en national sindelagsgrænse. Blandt danske har mojn været forbojn (forbudt) for-

di hilsnen oprindelig var tysk. I dag er den for de fleste et symbol på en sønderjysk identitet. Syd for grænsen har moin altid været neutral i national henseende og forbundet med en regional nordtysk identitet. Det danske mindretal bruger således også moin. For det tyske mindretal i Sønderjylland er det en hilsen som forener det sønderjyske og det tyske. Men ellers er mojn, møjn og moin ikke et udtryk for en grænseregional identitet. Det understreges af grænserne inden for funktion, stavemåde og udtale. Heller ikke på dette sproglige område er der tale om integration i den dansk-tyske grænseregion.

Den unge generation

Et mere detaljeret billede af mojn-grænserne giver en undersøgelse med spørgeskemaer fra 1994. Her deltog gymnasieelever i Tønder, Haderslev, Aabenraa, Flensburg og Niebüll. Langt de fleste af de unge brugte hilsnen. I Sønderjylland gjaldt det også tilflytterne hvoraf en bemærkede: »Det gør alle f.eks. også mig der ikke snakker sønderjysk.« Her afviste eleverne stavemåden moin. Kun i Tønder gik en tredjedel ind for stavemåden møjn, ellers var det mojn i Sønderjylland. Syd for grænsen var der enighed om moin blandt dansksindede og tyske. I det danske mindretals gymnasium Duborg-Skolen bemærkede nogle dog at mojn var dansk stavemåde og moin tysk.

Goddag og farvel

Gymnasieeleverne i Tønder adskilte sig også fra de øvrige mht. hilsnens funktion. Den overvejende del oplyste at mojn var et farvel og somme tider en hurtig hilsen

HEJ MOJN

Er det en belastning at
blive 18 år?

**Tillykke med fødselsdagen
og held og lykke med
kørekortet.**

Knus fra T & B

Ugeavisen Tønder den 17. februar 1998.

i forbigarten. Knap en tredjedel fandt at det både var et goddag og et farvel. Flere elever gjorde dog opmærksom på at sagen ikke var så enkel. En skrev således at mojn mest var et farvel og tilføjede: »men til tider bruges det både som goddag og farvel«. Som regel blev der henvist til østkysten: »I Aabenraa-området bruges begge dele, ellers bruger jeg det kun til farvel.« I Haderslev og Aabenraa var flertallet enige om at mojn var både goddag og farvel.

Nationalt sindelag

Hilsnen havde intet at gøre med nationalt sindelag ifølge de sønderjyske gymnasieelever. Den var knyttet til egnen og en markering af en sønderjysk identitet. Kun en af dem kom ind på at nogle ikke accepterede mojn: »Gamle/ældre danskere som var med i krigen, besættelsen osv., kan sommetider ikke lide mojn, fordi de forbinder det med tyskere.«

Syd for landegrænsen var moin heller ikke forbundet med noget nationalt. De unge i det danske mindretals gymnasium brugte hilsnen på lige fod med dem i de tyske gymnasier. Dog skelnede nogle mellem dansk, tysk og sydslesvigsk funktion: »I Sønderjylland bliver mojn fortrinsvis brugt som farvel, i Nordtyskland som goddag og i Sydslesvig som begge dele da vi bliver påvirket af begge kulturer.« Denne dobbelte påvirkning gjaldt kun mindretallets elever. I de tyske gymnasier blev der ikke givet udtryk for den. Flere var imidlertid bevidste om forskellen mellem dansk og tysk. En af dem skrev: »Wenn man nach Dänemark kommt, wandelt sich die Bedeutung von »Guten Tag« in »Auf Wiedersehen«.

En identitetsmarkør

På spørgeskemaet var der mulighed for en personlig kommentar til hilsnen mojn. Den benyttede især de sønderjyske gymnasieelever sig af. Det hænger sandsyn-

ligvis sammen med at hilsnen kan ses som markør for en sønderjysk identitet fordi den kun hører hjemme i området mellem Kongeåen og landegrænsen. Moin bliver derimod anvendt i hele Nordtyskland inklusiv Hamburg og Bremen og lignende hilsner høres i andre tyske egne, bl.a. Brandenburg og Berlin hvor mojn oprindeligt kom fra. Det svækker hilsnens regionale identifikationsværdi.

I Sønderjylland gav eleverne udtryk for at hilsnen understregede følelsen af fællesskab: »Brugen af mojn gør at man føler at man er blandt medmennesker, at man ligesom har noget tilfælles.« »Mojn er et ord der skaber samhørighed. Kun ved uheld bruger jeg mojn udenfor landsdelen.« og »Jeg synes egentlig bare det er hyggeligt som tilflytter at komme til et sted hvor man bruger sproget som en slags bindeled ikke fordi jeg bruger det særlig tit.« Dette fællesskab er grundlaget for identiteten. Flere var stolte af den og ville bevare den: »Man skal være stolt af at være sønderjyde (Ærkesønderjysk) og altid sige MOJN«. En var overbevist om at det nok skulle lykkes: »Mojn er fedt at sige. Mojn er uudryddeligt«. Det var flere enige i, men de følte at dialekten var truet: »Rigsdansk vinder frem, sønderjysk forsvinder i nogle dele af landet, men alle siger stadig MOJN!« og »I modsætning til de fleste andre sønderjyske ord er det et ord, der 'hænger ved'«.

Mojn og hej

Nogle mente dog at det gik ned ad bakke med hilsnen: »Jeg tror mojn begynder så småt at forsvinde hos de unge.« En af årsagerne hertil kunne være at mange forbinder hilsnen med noget landligt som ikke er i høj kurs blandt de unge: »Jeg hader folk der siger mojn/moin, de er nogle bonderøve. Det lyder simpelthen som om man til daglig går med halm i træskoene.«

Mange i Tønder oplyste at de sagde hej som goddag og mojn som farvel. Men nogle understregede at dobbeltformen hej, hej i betydningen farvel var ved at vinde indpas blandt de unge. På østkysten hvor mojn er både goddag og farvel, var linjerne trukket skarpere op. Enten forbandt de unge brugen af hej med en bestemt type personlighed som i kommentarerne: »Slipse-typer siger: hej!!!« og »De seje siger hej«. Eller også havde hej noget med København at gøre: »Københavnere siger hej, os normale mojn.«, »Sexede + københavnere = hej« og »Reservesvenskere: hej. Danskere: mojn.«

Brugen af hej og mojn var hos nogle bestemt af kønnet: »Til drenge mest mojn til piger mest hej.« og »Der er flere piger der siger hej.« Denne skelnen kan hænge sammen med at piger hurtigere end drenge tilpasser sig sprogformer der får høj status på landsplan, et faktum som dialektologer har kunnet konstatere i mange lande. En elev inddrog også forholdet mellem land og by, eller rettere mellem bønder og så alle andre, heri-

blandt eleven selv: »Bønder siger mojn, jeg siger hej.«

Omkring årtusindskiftet

Den vigende tendens i brugen af mojn som gymnasieeleverne noterede, ser ud til at fortsætte i det nye årtusind. Den afstandtagen fra hej vi så blandt gymnasieeleverne i Østsjælland, holder næppe stik længere. Sønderjyderne er ligesom andre i provinsen ved at overtage den oprindelig svenske hilsen, som befolkningen i hovedstadsområdet først tilregnede sig. Grunden til at det blev hej og ikke mojn som bredte sig, er at København i modsætning til Sønderjylland er et kulturelt, økonomisk og politisk magtcenter. Denne position giver områdets sprog en høj prestige. Og mange tror at de personligt opnår denne høje status ved at bruge hovedstadens sprog.

Udviklingen i retning af hej som den dominerende hilsen i Sønderjylland kan bl.a. iagttages i forretninger. De fleste medarbejdere bag kasseapparaterne i supermarkederne i Aabenraa og Haderslev

»Moin, Moin und Herzlich Willkommen!« lyder det på tysk ved indgangen til Citiipark i Flensborg, mens de danske kunder bliver budt velkommen med »Goddag og hjertelig velkommen«. Foto: Forfatteren.

hilser kunderne med et hej før de begynder at slå varepriserne ind. Kunderne svarer med et hej, eller siger ikke noget. Måske fordi mojn ikke passer til et hej. Der er stadig en tendens til at mojn dominerer over hej eller hej-hej som farvel, men denne hilsen bliver kun anvendt i forretninger hvor kunderne bliver eksperteret.

Blandt folk på gaden er det slående at et mojn i forbifarten er ved at blive afløst af hej, især blandt unge. De bruger også i udstrakt grad hej-hej som farvel. Men der er større sandsynlighed for mojn når hilsnen er til en enkelt person, end når den er til en gruppe. Bare en i gruppen sædvanligvis ikke bruger mojn, kan det udløse et hej. Det er en mekanisme som også kan konstateres i forbindelse med dialekter. Behersker en i gruppen f.eks. ikke sønderjysk, vælger de sønderjysktalende at slå over i rigsdansk.

Mobiltelefonen bruger de unge i stor udstrækning i fuld offentlighed. Det giver mulighed for at lytte til hilsnerne, og sjældent lyder der et mojn. På posthuse, offentlige kontorer og i banker afsluttede personalet tidligere ofte telefonsamtaler med et mojn. Nu lyder der næsten kun et hej eller et hej, hej. Samme udvikling kan spores i mange hjem.

Den vigende tendens i brugen af mojn kan også registreres i private annoncer i ugeaviser og dagblade. For bare ti år siden var mojn et fast indslag som afløser for enten »kære« eller »venlig hilsen«. Nu er hej det dominerende. Hvis man da ikke vælger både mojn og hej ved siden af hinanden. Denne brug afspejler sprogbrugen i familien og blandt venner.

Tilbagegangen bekræftes af at en journalist i dagbladet JydskeVestkysten i juni 2001 husker sønderjyderne på at bruge mojn. En sådan opfordring er som regel altid en følge af at der er blevet registreret en tilbagegang. Også formanden for Æ Synnejysk Forening, som har til formål at

bevare sønderjysk sprog og kultur, viser plancher med hilsnen Mojn i medlemsbladet fra juli 2001.

Det går med mojn som med den sønderjyske dialekt. Når den begynder at forsvinde i daglig tale, kommer den på tryk. Vi så det med skilte og annoncer på sønderjysk som kom frem i løbet af 1990'erne. I dag hører mojn med til dette billede som en sønderjysk markør. Dagbladet JydskeVestkysten har ind imellem rubrikken MOJN DO, og i Aabenraa er der Radio Mojn, og en kunstbygning skiltes med en dansk-tysk udstilling ved navn Mojn Treffpunkt. Der er også et TEAM MOJN Business Club, og Sønderborg bruger fortsat sit slogan: »Mojn vi ses i Sønderborg« som var med til at slå hilsnen fast i 1970'erne.

Syd for grænsen bliver moin ikke valgt fra i daglig tale. Det hænger efter al sandsynlighed sammen med at der ikke er nogen ny goddag-hilsen på vej fra metropolen Berlin. Det er stadig den dialektale hilsen som kom derfra, som har tag i befolkningen. Men i dag forbindes moin ikke i samme grad med en dialekt som i Sønderjylland til trods for at nogle fejlagtigt påstår at moin har sin oprindelse i de frisiske dialekter. Moin er blevet en regional hilsen som dagbladet Frankfurter Allgemeine og telefonselskabet Komtel kan bruge i sine hvervekampagner. Den lanceres overalt, som regel i dobbeltformen Moin-Moin. Det er navnet på en ugeavis og ses også over indgangen til postkontorer og hoteller langs vestkysten. Desuden findes hilsnen på souvenirs af alle tænkelige former, og sæler og får hilser med et moin - moin på postkoretene.

Ved indgangen til et indkøbscenter i Flensburg bliver kunderne hilset velkommen med et Moin - Moin. De tysktalende kunder vel at mærke. Der står goddag til de dansktalende. Det signalerer at forretningerne satser på en kundekreds fra

hele Jylland. Eller også kender de ikke det sønderjyske mojn. Måske tror de det kun er et farvel. Og den danske stavemåde kan være problemet. Er det mojn eller møjn? Gisninger som ingen har villet bekræfte.

Ubesvarede spørgsmål

Alt er endnu ikke afklaret med hensyn til hilsnen. Mojn-grænserne ved Kongeåen og landegrænsen ligger fast. Men går moin-grænsen også ved Kongeåen fordi det tyske mindretal skriver moin i tyske tekster bl.a. i dagbladet Der Nordschleswiger? Og hvor langt går moin-grænsen mod syd. Tyske sprogforskere har ikke noget entydigt bud, men flere mener ved Niedersachsen.

Grænsen mellem mojn som farvel og både goddag og farvel er heller ikke let at tegne. Den går fra nord til syd i Sønderjylland, et eller andet sted midt i. Mon den falder sammen med grænsen mellem stavemåderne møjn og mojn? Blandt gymnasieeleverne forekom møjn kun i Tønder. I de østsønderjyske købstæder foretrak de mojn. Denne skelnen mellem vest og øst har en bilejer fra Løgumkloster også oplevet. Hans MØJN nummerplade har givet anledning til kritik i Øst-sønderjylland. Her har flere ment at der

skulle have stået MOJN. Men den sønderjysktalende bilejer, hvis firma i øvrigt har en hjemmeside på dansk, sønderjysk og tysk, staver som det passer ham. Som han helt rigtigt siger, er der ingen retskrivningsordbog for sønderjysk. Det afspejler sig også i æ Rummelpot 2001. Her er forsiden prydet med en tegning hvor der lyder et møjn - møjn - møjn fra Radio Mojn i Aabenraa. Måske er tegneren fra Vestsønderjylland? Det er i hvert fald en af forfatterne til bogen Lejrskole i Sønderjylland hvor møjn også er brugt.

Mojn, møjn og moin er udtryk for den sproglige mangfoldighed i den dansk-tyske grænseregion. Den nedbryder sproglige barrierer. Der kan højst være en undren på tysk side over at hilsnen også kan være et farvel. Men den fælles hilsen er ikke tegn på en grænseregional identitet. Mojn-møjn identitetsgrænsen falder sammen med landegrænsen, dog ikke for de to nationale mindretal.

Er du interesseret i hilsnens oprindelse og indtog i Sønderjylland, så læs artiklen om mojn i bogen »Grænsen i 75 år«. Forlaget er Institut for grænseregionsforskning, hvor den desværre er udsolgt, men bibliotekerne har den.

*Den omstridte bil med nummerpladen »Møjn«, der har givet anledning til kritik for stavemåden.
Foto: Forfatteren.*

Hvorfor siger vi mojn?

Af EGON MÅRUP

Hvad fik de sønderjyske soldater til at sige Mojn, når de aftjente deres værnepligt i Berlin? Egon Mårup har gjort nogle overvejelser omkring brugen af MOJN.

»Du skal ikke sige »MOJN«. Det er tysk!«

Sådan blev der sagt til mig, da jeg var dreng. Ordet indgik nu ikke i den tyske lærdom, vi startede med i 4. klasse i 1935. Det stod heller ikke i ordbøgerne. Hvor har vi det så fra?

Det stammer fra *Brandenburgegnen* omkring Berlin og er kommet til os i Sønderjylland med sønderjyder, der var soldat derovre. Der siger man altså MOJN, hvor man andre steder i Tyskland siger Morgen eller tilsvarende. Men på Brandenburgegnen kan man ikke sige G-lyden. Den bliver til en J-lyd. Hvis man vil sige »Gute gebratene Gänse mit goldenen Gabeln gegessen ist eine gute Gabe Gottes«, bliver det udtalt: »Jute jebратene Jänse mit joldenen Jabeln jejessen ist eine jute Jabe Jottes«! På dansk: »Gode stegte gæs - spist med gyldne gafler er en god Guds gave«.

Det kan siges hele døgnet rundt og bruges både til goddag og farvel - MOJN altså!

Hvorfor danske sønderjyder rejste hjem og morede sig med at sige MOJN, må de selv give en forklaring på. Måske kan de ikke selv give en forklaring.

Jeg har fundet et lignende fænomen på Århus-Randerseggen, som jeg oplevede i min værnepligtstid i Randers.

Vi havde temmelig mange værnepligtige, der kom fra Århus eller Randers. Når de skulle bruge visse navneord i bestemt flertalsform, hed det ikke »stuerne, håndklæderne, lagnerne eller madrasserne«. Nej, det blev kortet ned til »stuern« - eller lad os stave det, som det lyder: »Stue-

ren, håndklæderen, lagneren eller madrasseren«.

Vi andre karikerede deres udtalemåde og vi »sang med« på deres komiske udtale. Gjorde de ikke selv nar af deres dialekt? Fuldstændig som sønderjyderne har gjort nar af den Brandenburg-dialekt, de blev mødt med.

Jeg blev klar over ligheden mellem mine Århus-Randerskammerater og sønderjyderne i Brandenburg, da vi i det amatørorkester, som jeg spiller i, for et par år siden havde en gæstedirigent. Han ville rette på et eller andet og brugte den førnævnte endelsesform med »-eren« og tilføjede: »Som de sigerovre i Randers og Århus!« Næsten omgående blev han sekunderet af de musikere, der havde været soldat i de nævnte byer. Det væltede ud af dem: »Ja, og tæpperen og lagneren, håndklæderen og stueren, trommeren og trompeteren, violineren og fløjteren, noderen og pauseren, basseren og tenoreren osv.!«

Jeg følte det, som om jeg sad mellem mine rekrutkammerater. Alle kammerateren! Nu var det bare alle strygeren og blæseren, der sad og gjorde nar af deres barnheds eller deres soldatertids by og dens dialekt! Og nikkede samtykkende, når sidemanden kom med gode eksempler.

For en sikkerheds skyld har jeg spurgt en af mine rekrutkammerater, om det ikke var rigtigt opfattet, at vi morede os med at gøre nar som skildret, og han var ganske enig.

Vi var ikke Århus- eller Randershadere. Og de sønderjyder, der vendte hjem fra Brandenburg og sagde MOJN, var vel ikke netop Brandenburghadere. Måske følte de, at de gjorde nar ved at sige MOJN og bruge det flittigt?

H. N. A. Jensen og hans samtid

1802 - 24. april - 2002

Af Jens Kongsted Lampe

I år er det 200-året for H. N. A. Jensens fødsel og firs år siden genudgivelsen af et af hans hovedværker om Angel. Jens Kongsted Lampe har set kritisk på genudgivelserne og tegner et portræt af den hjemstavnstro slesviger.

I 1922 blev H. N. A. Jensens bog »Angeln« genoptrykt i to udgaver, begge på tysk, den ene udgivet af Slesvigsk Forlag, Flensborg, i uændret optryk og den anden på Jul. Bergas Forlag i Slesvig »omarbejdet efter videnskabens nyeste principper« (!) ved præsterne W. Martensen, Kalleby, og J. Henningsen, Bøl.

Man stiller sig uvilkårligt de spørgsmål: Hvorfor udkom denne bog samtidig i to nye oplag? Hvorfor udsendte begge parter den? Og hvorfor var den danske udgave uændret og den tyske omarbejdet og suppleret?

Har man stiftet bekendtskab med originaludgaven, som udkom på Chr. Andersens Forlag i Flensborg 1844, er man ikke i tvivl om svarene. Jensens helt igennem grundige og redelige værk må have været de fortyskede slesvigere en torn i øjet, fyldt som det er af klare, uomstødelige vidnesbyrd om Angels danske fortid og den vold og magt, de indvandrede holstenske herremænd bragte med sig. At lægge Jensens hæderlige navn til den tyske »forbedrede« udgave er et smagløst og uredeligt træk, som ikke er til ære for den ellers højt priste tyske videnskab. Bearbejdelsen har mange stærkt tendentiøse tilføjelser og er tilsyneladende mere båret af en stærk national lidenskab end af saglig forskertrang. Ved fordrejelser og

især udeladelser og fortielser af ubehagelige fakta og ved at bygge på ensidige og tvivlsomme kilder har man spændt den originale Jensen i en prokrustesseng og dermed gjort ham ukendelig. Typisk for bogen er dens behandling af stednavne, som en tysk historiker har kaldt kernespørgsmålet. Deres danske oprindelse omgives med et røgslør. I dette kapitel forekommer ordet dansk kun i forbindelse med »røvertogter«. I stedet søger

H.N.A. Jensen (1802-1850), hvis værk »Angeln« kom til at spille en rolle i den nationale kamp efter Genforeningen.

man at udslette skellet mellem historiske kendsgerninger og ubeviste teorier, et skel, enhver ærlig historiker må opretholde. Ved læsningen af den fortysskede udgave kommer man til at tænke på Uwe Jens Lornsens svar til Chr. Paulsen: »Alte geschichtliche Verhältnisse gehen uns nicht an, wir wollen es nun so!« I øvrigt vil en kritik af den slags historieskrivning være en kamp mod vejrmøller. Man må nøjes med at konstatere, at den ikke er med til at fremme forståelsen folkene imellem.

Forfatteren til originaludgaven, Hans Nicolai Jensen, blev født i Nikolaj sogn i Flensborg den 24. april 1802 som søn af gæstgiveren i Hvide Svane Hans Jensen (1768-1847) og hustru Anna Pauline Esmark, datter af sognepresten i Nr. Haksted. Fra 1816 til 1822 gik han i latinskole i Flensborg. I skoleferierne og når ellers lejlighed gaves, drog han omkring i Flensborgs rige opland mod syd og gjorde sig fortrolig med Angels blidt svungne bakkeland, med dets kurvefyldte og næsten labyrintiske vejnet, dets milelange nøddehække med kaprifolier, vilde roser og brombærranker, de mange små bondeskove, stråttækte bindingsværksgårde, dets nordiske befolkning, og sidst, men ikke mindst, dets mange oldtidsminder, historiske mindesmærker og kirker, som vidner om de kulturelle forbindelser, Angel har haft gennem tiderne. Han blev også på disse ture fortrolig med det gamle danske angelbomål, som på den tid endnu var de voksnes almindelige omgangssprog mellem Gelting og Flensborg. Fra 1822 til 1826 studerede han teologi på universitetet i Kiel. Det var som bekendt påbudt fra oven, at enhver, som ville søge et embede i hertugdømmerne, skulle have studeret mindst to år her. Det må formodes, at den unge Jensen også har søgt andre forelæsninger end de teologiske, samt at han har drevet arkivstudier. Slesvig-holstenismen lå endnu i

svøb. Den tyske digter Adalbert v. Chamisso (1781-1838) skrev efter et besøg: »I Kiel er professorerne tysksindede, men studenterne dansksindede.« F. C. Dahlmann, der var blevet professor her i 1812, var endnu ikke særlig populær blandt studenterne. Stemningen blandt dem var ikke anderledes, end at Julie Hegewisch, som senere blev gift med Dahlmann, skriver: »Ak, hvor de fleste mennesker er forstokkede danskere, og især studenterne. Det er dog alt for sørgeligt... . De slesvigske studenter lo, skar tænder, da han (D.) talte om broderforholdet mellem slesvigerne og holstenerne, og de oplyste med at besøge hans forelæsninger.« Det var Dahlmann (en indvandret Mecklenborger), som opgravede det gamle junkerløsen: »Up ewig ungedeelt« fra 1460 og startede Slesvig-holstenismen, der i begyndelsen optrådte som en ufolkelig akademiker- og overklassebevægelse. Stifterne af partierne var næsten udelukkende holstenerne og indvandrede rigstyske. »Man glemte herved,« siger den tyske historiker v. Hedemann-Heespen, »at der bag ved det tyske Slesvig gemte sig et andet Slesvig, bonden, håndværkeren, småkårsmanden. Det folkelag var stumt, det havde ingen offentlig mening.«

Blandt professorerne i Kiel var den gang også J. L. Heiberg (professor i dansk 1819-25). Måske har Jensen af ham fået sit kendskab til nordisk filologi. I 1826 indleverede han til teologisk embedseksamen på Gottorp en historisk fremstilling af Slesvigs kirkeforfatning. Denne afhandling blev året efter trykt i Falcks »Staatsbürgerliches Magazin« og blev indledningen til en meget omfattende produktion af skriftlige arbejder, der næsten alle er om sønderjyske emner. Det er derfor en tilsnigelse, når man i tyske biografier bruger udtryk som f.eks., at »er viele Verdienste um die schleswig-holsteinische(!) Geschichte erworben hat.«

Hele hans lange række af trykte og utrykte værker vidner om, at hans interesse koncentrerer sig om landsdelen nord for Ejderen: »Flensborgs historie«, »Nogle notitser og bemærkninger vedrørende toftemændene i hertugdømmet Slesvig«, »Nedlagte landsbyer på Angel«, »En vandring gennem Angel«, »Bidrag til Slesvig domkapitels historie«, »Første Angeldistrikts godser og deres ejere«, »Benævnelse af landstykker og enkelte steder på Angel«, »Slesvig og Haddeby«, »Om Anglernes togt til England«, »Kapel-samlinger vedrørende danske dialekter i Slesvig«, »Notitser vedrørende det danske sprog i Flensborg amt«, osv. (Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte« I-IV, som Jensen påbegyndte, blev først udgivet 23 år efter hans død af den slesvig-holstensksindede professor A. L. G. Michelsen (1801-81).

Efter at have taget embedseksamen (med 2. karakter) blev Jensen huslærer, først i Flensborg hos købmand Gørrissen og derefter i Stenbjerg på Angel hos pastor Michelsen, for hvem han i 1829 blev kapellan. I kirken blev han i 1831 viet til skomagerdatteren Dorothea Margaretha, f. Witt, fra Vindemark ved Karby. Mens Jensen opholdt sig i Stenbjerg, udkom der to vigtige skrifter, som fik afgørende betydning for grænselandets senere skæbne, nemlig Uwe Jens Lornsens »Über das Verfassungswerk Schleswig-Hosteins« (1830) og dets vægtige danske svar, Chr. Paulsens »Om hertugdømmet Slesvigs folkelighed og statsret« (1831).

Jensen og Paulsen var bysbørn, begge tyskuddannede, men danske af sind, om trent jævnaldrende, beslægtede af væsen og begge besjælet af en ægte historisk sans og redelig forskertrang. Det var derfor ganske naturligt, at disse to i 1833 blev valgt ind i den kommission, som selskabet for slesvig-holstensk-lauenborgsk historie nedsatte for at samle og udgive kilderne til de tre landsdeles historie. Imid-

lertid var han (påskén 1831) blevet kaldet til sognepræst i Gelting på Angel, hvor han virkede til 1845. Han var, efter hvad der meddeles, en dygtig prædikant og en elskelig personlighed, som samlede mange omkring prædikestol og nadverbord. Han fik rosende omtale i generalsuperintendent C. F. Callisens visitatsberetninger. I Jensens embedstid udviser kirkebogen i Gelting årligt ca. 1200 nadvergæster. Under hans afløser, den fanatiske slesvig-holstener og danskhader Wilh. Friedrich Valentiner, som var med til at stifte den tysk patriotiske forening for Angel i Sdr. Brarup 1848, og som efter Treårskrigen blev afskediget af de danske myndigheder på grund af sin ophidsende politiske virksomhed, tager nadvergæsternes antal stærkt af år for år og hæver sig først igen et års tid efter hans suspension. Man har ellers givet de danske præster skyld for den aftagende kirkelighed mellem krigen. I Gelting fortsatte Jensen sine historiske og sproglige studier samtidig med, at han røgtede sit kald samvittighedsfuldt. I sin dagbog for 9. november 1834 skriver Chr. Paulsen om et besøg hos birkedommer Jaspersen på Nordskov i Gelting sogn:

»Efter middagsmåltidet ... kom mit bysbarn, den vakre præst Jensen ... og han tog mig om aftenen gæstfrit med sig. Vi opdagede, at der ej alene fandtes åndeligt, men også blodsslægtskab mellem os. Jeg underholdt mig fortræffeligt med ham, da han ligesom jeg er en ynder af historien og det danske... «

Ovennævnte birkedommer og justitsråd, Klaus Jaspersen, var også en god ven af Jensen. Han var gårdmandssøn fra Svesing ved Husum, født 1777. En tid havde han været lærer i Angel, havde siden studeret jura og været advokat i Slesvig, men så valgte en del godsejere ham som birkedommer på deres godser, og han fik derved lejlighed til at gøre sig bekendt med det gamle danske angelbo-

mål. Under sprogrøftelserne i 1811 havde han vist sig som det danske sprogs modige forsvarer. Som repræsentant for den slesvigske stænderforsamling slog han gang på gang til lyd for, at kirke- og skolesproget blev dansk, hvor folkesproget var det. Som et bevis for det venskabelige forhold mellem Jensen og Jaspersen kan nævnes, at da sidstnævnte døde i 1847, holdt Jensen en mindeprædiken over ham i Gelting Kirke, til trods for, at han på det tidspunkt var forflyttet til Borne.

I anledning af Christian VIII's kroning i 1840, udnævnte Kiels universitet Jensen til æresdoktor. I diplommet hedder det bl.a.: »Han forskede den fædrelandske historie med fortræffelig flid og berigede den overordentlig.« Hans tidlige død kun 48 år gammel var årsagen til, at de fleste af hans omfangsrige samlinger, som nu findes opbevaret i universitetsbiblioteket i Kiel, ikke blev fuldendte. Jensen skildres af såvel tyske som danske fagfolk som en grundig og redelig forsker, der gik nøgternt og fordomsfrit i lag med sit arbejde ud fra bibelordet (2. Kor. 13,8) »Vi formår intet mod sandheden.« Han skrev et folkeligt sprog, med ægte jysk instinkt for mådehold og forbehold. Et af hans hovedværker kalder han med videnskabelig beskedenhed »Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogtums Schleswig« I-IV. Sognepræst Hans Magle, Tønder, har i en kronik i Flensborg Avis den 20. november 1951 atter fremdraget dette værk, der ikke blot giver en fremstilling af kirkelige forhold og den kirkehistoriske udvikling i de enkelte sogne, men også et væld af oplysninger om almindelige historiske, statistiske og administrative forhold. Magle påviser, at Jensen allerede dengang (1840) formulerer kravet om den hjemmehørende befolknings ret til selv at bestemme over deres børn, over sproget, skolen og kirken (»im Grunde käme es doch auf sie

selber an, und sie eben müssten darin die entscheidende Stimme haben«).

Hans utvivlsomt mest læste værk »Angeln zunächst für die Angler historisch beschrieben« (1844) må betegnes som et mønster på en lokalhistorisk afhandling. Foruden en grundig redegørelse for Angels placering i Danmarkshistorien indeholder den topografiske skildringer af Angels 38 sogne, oplysninger om kirkelige forhold, skolehistorie, klostre, adelige godser, de kgl. godser, amter, om syssel- og herredsinddelinger, stednavne, prøver på det danske folkemål osv. I sin efterskrift til det uændrede optryk af bogen (1922) påviser Svend Aa-

Angeln.

Geschichtlich und topographisch beschrieben

von

H. N. A. Jensen,
Dr. phil., Vektor zu Gelling,
1844.

Neu bearbeitet und bis auf die Gegenwart fortgeführt

von

W. Martensen, und J. Henningsen,
Vektor in Roldedø, und Vektor in Biele

unter Mitwirkung von

Diopht. v. Sallentzen in Schleswig, Vektor o. P. Sørensen in
Borne, + Vektor Tscholten in Steen, + J. Brüg in Jarboe, + Vektor
J. C. Fiedrichsen in Schwaneb., Vektorprofessor Prof. Dr. W. Wolff
in Frohau bei Berlin, + Vektor J. A. G. Gyllen in Hadersb., Vektor
H. Witten in Hönigsw., + Vektormann H. Henningsen in Roldedø,
Vektor Habel in Roldedø, Direktor Dornes in Mohrdorf-Gierholt

Im Auftrage des Altertumsvereins für Schleswig und Hingeland
und des Angler Vereins für Volkowahl.

Mit Abbildungen und Karten.

Schleswig
Jul. Bergs Verlag und Druckerei
Emil Heimling
1922

Titelbladet til præsterne W. Martensen og J. Henningsens omarbejdede og »forbedrede« udgave af H.N.A. Jensens bog om Angeln, udgivet på Jul. Bergs Verlag und Druckerei i 1922.

kjær Jensens danske sympatier og uvilje mod holstenerne. Jensen taler f.eks. om, at de holstenske grever bemægtigede sig Slesvig, og kalder de holstenske riddere »voldsmænd« (Lembekkerne) og »sørøvere« (Schinkelerne). Han taler om, at det hertugelige parti, den holstenske adel, »udøvede voldshandlinger«. Det glæder ham øjensynligt, at det kongelige parti netop i hans landsdel »altid havde faste støttepunkter«. Med vemod beretter han om, at slottet i Flensborg »endelig efter fem måneders belejring på grund af den

yderste hungersnød så sig tvunget til at overgive sig til holstenerne«. En ganske vist hård, men desværre retfærdig dom udtaler han over den indtrængende holstenske adel: »De langvarige stridigheder om hertugdømmet havde hidført megen ulykke i landsdelen. Den holstenske adel satte sig fast her i landet, og gennem dens indflydelse blev bøndernes gamle frihed indskrænket.« »Det er netop kernepunktet for ham,« siger Aakjær, »de gamle frie kongsbønder på Angel, der fra arilds tid af havde erhvervet odelsretten for deres skatteydelse til de danske konger, og som stod under danerkongens særlige beskyttelse, de blev nu underkuet af de fremmede og opblæste holstenske opkomlinger og eventyrere. De blev krænket og udsuget i skændigt livegenskab, trældom og hoveritjeneste. Det var den ulykke, som holstenerne havde bragt over hans gamle frie landsdel.«

Sammen med de holstenske herremænd kom træhesten, den spanske kappe og tommelskruerne til landet. Ligesom man endnu i 1829 på Slesvig gymnasium talte om »Die Befreiung des Vaterlandes durch Niels Ebbesen,« er Jensens sympati hos Niels Ebbesen og Valdemar Atterdag. Han beklager, at man ofte uheldigt og meningsløst har fortysket stednavne, hvis danske oprindelse er tydelig. (Tolslev = Tolls Schlag, Mårkær = Mohrkirch, Hjortdam = Jordan(!) osv.) Han beretter, at pastor Rinze i Esgerus blev kaldt »børnevennen«, fordi han ikke ville til-lade, at skolebørnene blev pryglet til at tale tysk, hvilket man gjorde andre steder i Angel. Ligeledes fortæller han, at de voksne havde vanskeligheder med at forstå og tale højtyisk, fordi deres forråd af tyske ord og talemåder indskrænkede sig til, hvad de havde lært i skolen. I om-talen af sit eget sogn (Gelting) regner han naturligvis mecklenborgerne og brunsvigerne for udlændinge. Han konstaterer, at der i Frederik VI's regeringstid er sket

Angeln.

8 u n d e r t

für die Angler

historisch beschrieben.

Unveränderter Neudruck des Textes von 1844 mit einem

R o m m e n t a r

von

Svend Aakjær.

Flensburg, 1922.

Edelckwigscher Verlag, G. u. S. O.

Slesvigsk Forlags genoptryk af H.N.A. Jensens bog om Angeln, med forord af Svend Aakjær.

visse fremskridt, og skriver videre: »Måske har Angel været på sit højeste, men hvad fremtiden må bringe, vil vi trøstigt gå den i møde, og for mange af vore ulemper håber vi, at der under vor konge, Christian VIII's regering, må råde bod og bedring.« Denne passus er naturligvis strøget i Martensen og Henningsens udgave. I stedet for lovpriser det slesvig-holstenske oprør.

Ovenstående få træk blandt flere viser klart, at Jensen, til trods for at han var tyskuddannet, følte sig som en trofast og kongetro slesviger med stor forståelse for det danske sprogs ret og dansk tankegang. Hans jævnhed, mådehold i ord og afsky for det brutale, det svulstige og selvforherligende, vidner om hans nære tilknytning til det folk, han var blodsbeslægtet med. I den bevægede tid før borgerkrigen brød løs, skrev han i et brev: »Skal jeg til slut tilføje et trøsterigt ord, så var det, at trods alt står det monarkiske princip stedse urokket i folket; fra landsherren vil folket ingenlunde sige sig løs; det har stået vidunderligt fast trods alle forlukkelse dertil.« Siden lod mange sig alligevel rive med af strømmen syd fra.

Den retmæssige landsherre var i 1849 Frederik VII, og efter at have stiftet bekendtskab med de royalistiske synspunkter, der kommer til udtryk i Jensens skrifter, kan ingen være i tvivl om, at han med landsherren mener den danske konge. Således opfattet forekommer Jensens indtryk af angelboernes loyalitet vel overraskende, men der foreligger både tyske og danske vidnesbyrd om, at det var så som så med begejstringen for »den slesvig-holstenske rejsning«. De fleste blev tvunget til at »gå frivilligt med« eller lod sig simpelthen bluffe. I Sachs' »Geschichte der Stadt Schleswig« omtales en amtmand Jacobsen som kilde til den proklamation, hvorved prinsen af Nør, iført dansk generalsuniform, forlokke- de Rendsborg-garnisonen til frafald,

idet han forsikrede, at den provisoriske slesvig-holstenske regering forsvarede landsherrens (kongens) interesser. Amtmanden siger: »Hvis vi ikke havde opretholdt legitimiteten,« ytrede Beseler senere til mig, »ville vi efter tre dages forløb have været landflygtige i Hamborg.« Med andre ord: Det indrømmes, at grundlaget for oprøret var et lumsk trick. I et brev af 7. april 1848 skriver kancelliembedsmanden Francke fra Rendsborg: »Ingen anser hertugen af Augustenborg som landsherre.« Det var kun falsk tale om »at befri kongen fra den københavnske pøbel,« der gjorde det muligt for prinsen af Nør at føre tropperne i Kiel, Rendsborg og delvis Slesvig til at svige ed og fane. I Slesvig gik eskadronen Wedselstoft og kompagniet Løwenfeldt mod nord, de andre mod syd. I alt brød 66 officerer deres ed, mens 94 forblev tro. At også mange af embedsmændene blev ført skammeligt bag lyset, giver Claus Harms et slående eksempel på: »Jeg var,« siger han, »øvrigheden lydige, ikke fordi jeg anså den for den retmæssige, da man i København ved en revolution havde gjort kongen af Danmark qua hertug af Slesvig-holsten ufri.« Fra embedsstanden bredte den samme politiske opfattelse sig til store dele af den almindelige befolkning, der, hvad angår Angel (ifølge L. N. Scheel), »i det hele ikke har megen interesse for politik og kun siger, hvad der bliver forestavet den.« P. Lassen, Stukstrup, meddeler i sine erindringer ud-sagn af gamle soldater af oprørshæren gående ud på, at udskrivningen fandt sted ved magtanvendelse: »Hvad ville du have gjort, hvis der pludselig var kommet en vogn ind i byen med folk med skarpladte geværer på og, idet de sætter geværet for brystet, siger: Vil du med, ellers skyder vi?« Efter den danske sejr ved Bov den 9. april 1848 lod den »frivillige« landstorm på Angel ikke høre fra sig, ligesom størstedelen af de slesvig-

holstenske lærere og præster tog flugten sydpå. Jensen havde ingen grund til at flygte. Han blev på sin post i Borne i Sydangel, hvortil han flyttede i 1845, og fortsatte sine historiske studier. Den tyske rejsekskribent J. G. Kohl besøgte ham her og skrev i sin bog »Reisen in Dänemark« (1846) side 133 følgende om de erfaringer, Jensen havde meddelt ham med hensyn til angelske ejendommeligheder, om det skarpe skel, Sli-Dannevirke udgjorde med hensyn til byggeskik, sprog, klædedragt og nationalkarakter: »Das Wesen und die Denkweise des Angeliters, selbst dessen, der jetzt Deutsch spricht, scheint in hohem Grade mit dem eigentlichen Jüten übereinzustimmen und sich sehr scharf von dem der Niedersachsen im Süden der Schlei zu trennen. Mir wurden hier zu Beleuchtung des Unterschiedes zwischen den Angeln und Sachsen Anekdoten erzählt, die ganz und gar mit dem übereinstimmt, was ich später von den Jüten hörte,« skriver Kohl.

Efter 15 års barnløst ægteskab fik Jensens hustru i oktober 1846 en søn, som i dåben fik navnet Johannes. Han var godt begavet og har efterladt sig et overordentlig smukt digt, »Tod und Leben«, som han skrev på sygelejet kort før sin død som 17-årig gymnasiast. Som knap fireårig fik sønnen skarlagensfeber, og det fortælles, at Jensen frivilligt pådrog sig denne sygdom i den hensigt at redde ham, men 7. maj 1850 døde H. N. A. Jensen. Han ligger begravet på Borne kirkegårds sydlige del. Over graven er rejst et sandstenskors, og i kirken hænger et portræt, malet af Stuckmann, Flensborg, efter et litografi.

Hans efterfølger i embedet (og formodentlig skolekammerat fra Flensborg) Bendix Clausen (født 1803 i Kruså, †1860 i Borne) skriver i et eftermæle, at begivenhederne 1848-50 havde skabt bekymring og ængstelse i Jensens sind. Tyskerne havde tolket det som et tegn på, at

Jensen var slesvig-holstensksindet. Med deres grove appetit og trang til ekspansion har de nu engang svært ved at tilpasse sig en ånd uden om muligt at have ham inden for nationen.

Sandheden turde imidlertid være den, at H. N. A. Jensen var en hjemstavnstros slesviger, der i politisk henseende hverken følte sig draget af rørelserne i København eller Kiel. Hans uvilje mod holsternerne er overalt i hans frodige produktion evident. Han så med uro på, at den indre fred blev brudt; for ham var harmonien at finde i kærligheden til tysk kultur parret med trofasthed mod den danske stat og konge, samhörighedsfølelsen med det danske folk.

H. N. A. Jensen burde hædres med en tredje udgave af hans bog om Angel. Tænk om alle nulevende angelboere kunne få lejlighed til at se sig selv i fortidens spejl. De ville gøre store øjne; de ville høre klang af Skræp!

Kristendom og danskhed.

Søren Krarup: »Kristendom og danskhed«. Prædikener og foredrag. Forlaget Hovedland. 164 s. Pris: 189 kr.

Det er Søren Krarups påstand, at kristendom og danskhed er to uadskillelige sider af samme sag. Naturligvis har han ret i, at danskheden er rundet af kristendommen (bl.a.), og den ikke kan tænkes uden. Hvis man ikke har en kristen referenceramme, vil man være fremmed over for dansk digtning, billedkunst og historie, ligesom de symboler, man finder på bl.a. bygninger og billeder, vil være totalt uforståelige. Det gælder i øvrigt for de fleste europæiske folk og deres kulturer.

Naturligvis kan man være en god dansker og samtidig bekende sig til en anden religion, men det forudsætter, at man har erhvervet sig et elementært kendskab til kristendommen som en af forudsætningerne for dansk kultur. Det ville næppe være unaturligt, om det skete i skolen på linje med undervisningen i historie og litteratur, på samme måde som kristne børn også bliver undervist i »fremmede« religioner.

Det er svært - for ikke at sige umuligt - at definere danskheden, for som Krarup retorisk spørger: Hvorfor holder vi af vort hjem og vore forældre? Svaret er det enkle, at det gør vi, fordi de er vores. Vi føler ikke en dybere tilknytning til Danmark, fordi vi her fører den ene eller den anden politik, eller fordi man har de eller de goder, eller fordi vi spiser frikadeller og rødgrød med fløde. Men simpelthen fordi det er her, vi hører til. Det er vores land med de fejl og mangler, det nu en gang måtte have. Det kan derfor virke latterligt, når man rundspørger om, hvad danskhed er, og får de svar, man kunne forvente: At vi er så tolerante og hyggelige, og at vi snakker os til rette om tingene og lignende vås. Det gør man også andre steder.

Krarup citerer ikke Blichers sang fra 1814 »Kær est du fødeland«, men det kunne han for så vidt godt have gjort, for klarere kan det

ikke siges. Fædrelandskærlighed har noget at gøre med at føle en tilknytning til det sted, hvor man har hjemme.

I et par kapitler tager Krarup den retning inden for nyere historie, der søger at gøre danskheden til et »moderne« fænomen, opstået samtidig med romantikken i begyndelsen af 1800-tallet, grundigt i skole. Hans yndlingsversioner, Jean Monnet-professor Uffe Østergaard og lektor Søren Mørch, får læst og påskrevet, bl.a. for deres påstand om, at Treårskrigen i virkeligheden var en borgerkrig, at danskerne udøvede »etnisk udrensning« over for slesvigholstenerne, og at de ikke opførte sig bedre i Sydslesvig efter 1850, end serberne gjorde i Bosnien i 1990'erne. Man kan tydeligt mærke, hvorledes dette jammerlige »videnskabelige« vrøvl får ham til at boltre sig i sarkasme og blodig ironi.

Men man kan godt undre sig lidt over den lidenskab, hvormed Krarup angriber menneskerettighederne og ser dem som uforenelige med kristendom og fædrelandskærlighed. Han synes helt at overse, at menneskerettighedserklæringerne er frugter af kristendommen og vel næppe kan tænkes uden, ligesom de er bundet til fædrelandet. Det er næstekærlighedsbudet og bestræbelserne for at gøre fædrelandet til et anstændigt sted at leve, der er forudsætningen for disse erklæringer. For såvel Jefferson som de franske oplysningsfolk var de tænkt som rettesnor for deres egne nationer, en forpligtelse til at behandle egne borgere ordentligt. Intet var mere ligegyldigt for Jefferson, end hvad der skete på den anden side kloden. Når den amerikanske »Bill of Rights« taler om »all men«, så mente forfatterne i bogstaveligste forstand »alle (frie) mænd« i landet. At Jefferson ikke mente »mennesker« abstrakt og generelt ses bl.a. af, at han var ejer af flere hundrede slaver og ikke i sin vildeste fantasi kunne drømme om at give dem og kvinder samme rettigheder som sig selv.

FN-deklarationen om menneskerettighederne, som er den aktuelle årsag til Søren Kra-

Fortsættes sider 62

Det sker – på sønderjyske museer

Geologien er storforbruger af tid

På Midtsønderjyllands Museum i Gram udgraver vi seks millioner år gamle hvaler, og vort publikum bliver altid imponeret over denne »høje alder« og forundret, når vi siger, at hvalerne udviklingsmæssigt set er ganske unge.

Tid er et relativt begreb, som vi til en vis grad har lært at beherske i det daglige ved at tage udgangspunkt i kendte fænomener: En time kan vi let overskue, en måned (vi får løn en gang om måneden), et år (tiden mellem jul og fødselsdage), 100 år (et langt liv). 200 år, 300 år, 1.000 år, - ja så begynder det at knibe med at finde på noget at sammenligne med, og når vi kommer op i hundreder af millioner af år, så må de fleste give op.

I geologien må vi nødvendigvis operere med millioner – ja milliarder af år for at kunne gøre rede for den udvikling, der er sket på jorden. For at lette oversigten har man opdelt jordens alder i afsnit og epoker, der hver især er kendetegnet ved visse hændelser. For eksempel eksisterede der kun éncelledede organismer i aflejringer, der er omkring 3.500.000.000 år gamle, fra den periode vi kalder Prækambrium. I Kambrium udviklede trilobiterne sig eksplosivt for omkring 570 millioner år siden, og benfisk udvikledes 200 millioner år senere i den periode, vi kalder Devon. Pattedyrene blev først almindelige for 60 millioner år siden i Tertiær osv.

På denne måde har man lavet »en stige«, som man kan »klamre« sig til på vej ned mod jordens dannelse for 4.600 mil-

lioner år siden! For at gøre disse mange millioner år lidt mere »nærværende« kan man prøve at sammenligne jordens alder med et menneskes gennemsnitslevealder. Hvis vi forestiller os, at et menneske bliver 75 år, og sætter denne periode lig med jordens alder på 4.600 millioner år, fremkommer følgende tal:

<i>Menneskets alder</i>	<i>Jordens alder</i>
75 år svarer til	4.600.000.000 år
1 år svarer til	61.333.333 år
1 måned svarer til	5.111.111 år
1 døgn svarer til	170.370 år
1 time svarer til	7.098 år
1 minut svarer til	118 år
1 sekund svarer til	2 år

Det vil sige, at hver gang mennesket er blevet ét sekund ældre, er jorden blevet to år ældre, men også at tiden mellem to fødselsdage hos mennesket svarer til over 61 millioner år for jorden. Fjernsynets nyhedsudsendelse varer en halv time. Når den er slut, er jorden blevet over 3.500 år ældre eller 56.784 år ældre på en otte timers arbejdsdag.

Man kan også prøve at hænge nogle begivenheder i jordens historie på disse tal: Da vor person blev født, opstod jorden. Da hun var 16 år, opstod det første spæde liv på jorden, repræsenteret ved encelledede, primitive organismer. Da hun lod sig pensionere som 65-årig, blev fler-celledede organismer almindelige (bl.a. trilobiterne). Benfiskene opstod, da hun var omkring 68 år. Pattedyrene blev først

- Indtil 31. marts: **Museet på Sønderborg Slot**
Åbent dagligt 13-16.
- Indtil videre: **Cathrinesmindes Teglværksmuseum**
»Småskibsfart fra Egersund«.
- Indtil 28. april: **Tønder Museum**
Tønder 2001. Portrætter af Tønderborgerne.
- Indtil 5. maj: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Kunstudstilling med Thomas Bang og Ingvar Cronhammar.
- Jacob Michelsens Gård**
Åben efter aftale med Aabenraa Museum.
15. marts - 2. juni: **Kunstmuseet Brundlund Slot**
Nicolaus Wehding viser skulpturer i slotsbygningen og i parken.
- Indtil 21. april: **Midtsønderjyllands Museum**
Kunstudstilling med Hanne Elff fra Köln.
11. marts - 14. april: **Haderslev Museum**
Kunstudstilling med Bentemarie Kjeldbæk. Arr. Haderslev Kunstforening.
- Indtil 17. marts: **Museet Holmen**
Udstilling arrangeret af Grafisk Værksted, Odense.
23. marts - 28. april: Anne Marie Egemose og Erik Brandt udstiller tekstiler og skulpturer.

almindelige, da hun var 74. Først 2-3 døgn før sin død mødte hun sin artsfælle, homo sapiens!

Umiddelbart betragtet synes de seks millioner år gamle hvaler fra Gram urgamle. Men trækker vi hvalerne fra »Gramhavet« ind i vort lille tankeeksperiment, har vor forsøgsperson kun kunnet studere dem i de sidste fem uger af sin levetid.

På museet i Gram har vi nu studeret

dem i 25 år, og vi vil fortsætte dette studium. Vor 74 år gamle dame kunne se dem levende, vi må nøjes med deres skeletter. Men det er også givende, hvis man vil vide noget om hvalernes udvikling. Til foråret udkommer et nyt nummer af Sønderjyske Museer, og heri kan man læse en artikel om Gramhvalernes udvikling, skrevet af museets seniorforsker, Ella Hoch.

Flemming Roth

rupes vrede, må ligeledes i sin oprindelse ses som en forpligtelse for den enkelte stat til at sikre sine egne borgeres rettigheder. Den kan kun efter en senere tids opfattelse tages til indtægt for et verdensomspændende abstrakt sæt af »rettigheder«. Den har aldrig skullet være en kagebog for folk, der vil frelse hele verden. Tværtimod var det meningen, da disse rettigheder blev vedtaget af FN - inspireret af de uhyggelige erfaringer fra bl.a. jødeudryddelserne i Tyskland, at de skulle gælde inden for staterne, for at regeringerne ikke skulle kunne behandle deres befolkninger vilkårligt, men i stedet give dem ordentlige forhold såvel politisk som socialt inden for statens grænser. Man så næppe en global »gøgenhed« som målet, men i stedet, at det enkelte lands indbyggere skulle hjælpe hinanden. At virkeligheden så i dag er en anden, takket være en mere »globaliseret« verden, hurtigere kommunikation og samfærdsel osv., er naturligvis noget, man må forholde sig til. Men stadig med det in mente, at de enkelte landes egne borgere har et ansvar for hinanden og en forret inden for staten.

Det er en tankevækkende bog, Søren Krarup har skrevet. Den ægger til eftertanke og til modsigelse, som f.eks. når han temmelig umotiveret og på et meget spinkelt grundlag pålæder for, at valg i enkeltmandskredse er mere repræsentativt og demokratisk end forholdstalsvalg. Men den lader ikke læseren kold, og den er god at prøve egne argumenter og standpunkter af på.

H. E. Sørensen.

Haderslev i det 20. århundrede

Bent Vedsted Rønne: Haderslev i det 20. århundrede. Set gennem ord og billeder. Haderslev Byhistoriske Arkiv og Forlaget Gammelting, 2001. 128 s., ill. Pris: 125 kr.

Arkivleder Bent Vedsted Rønne har været på opdagelse i Byhistorisk Arkivs store billedsamling og fundet en lang række spændende fotografier til belysning af livets gang i Haderslev i forrige århundrede.

Som læser stifter man bekendtskab med store og små begivenheder i byen lige fra sønderjysk krigsdeltagelse i Første Verdenskrig til årstallet for, hvornår Tuborg-øl holdt sit indtog på værtshusene.

Haderslev har ændret profil gennem de 100 år. Gamle bygninger som Lansenerhusene og Skulderbladet er blevet revet ned. Nye bygninger som vandtårn, rådhus og posthus er skudt frem. Byen er vokset med nye kvarterer, men takket være omfartsvejen er bymidten i vid udstrækning blevet skånet.

Bogen giver et indblik i lokalpolitikken gennem omtale af valgresultater og byrådets sammensætning gennem årene. Landspolitiske begivenheder er kommet med, specielt i forbindelse med Første og Anden Verdenskrig, men også i andre sammenhænge har forfatteren haft svært ved at begrænse sig til det lokale. Således får Bondens Selvstyre med Cornelius Petersen fra Møgeltønder i spidsen en ret udførlig omtale.

Erhvervshistorisk har bogen meget at byde på, idet en lang række firmaer og forretninger bliver fyldigt beskrevet fra start til slut. Her er socialhistorie, bl.a. om børns vilkår, og et væld af kulturhistoriske detaljer, som det er en fornøjelse at gå på opdagelse i.

Det overordnede redaktionsprincip er kronologisk, men det skinner tydeligt igennem, at det ikke har været let at holde sig til dette princip. Selskabet Harmoniens historie fra 1799 til 1997 er således omtalt under årene 1936-37, fordi der i det tidsrum blev opført en ny teaterbygning. Et fotografi fra 1940'erne af Frelsens Hærs børnebespisning har fundet plads under årene 1966-67, fordi bespisningen blev nedlagt i dette tidsrum.

Det ville have øget bogens brugsværdi betydeligt, hvis den havde indeholdt et emneregister. Vil man vide noget om byens børneinstitutioner, kræver det således adskillige opslag, som må foregå på må og få. Ligeledes ville et navneregister have været et stort plus. På grund af de manglende registre er Haderslev i det 20. århundrede først og fremmest blevet en bladrebog. Som sådan rummer den imidlertid mange både oplysende og kuriøse indslag.

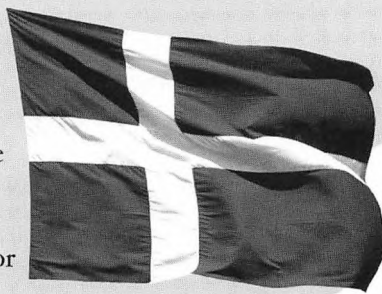
Bogen er trykt på glittet papir. Billederne er gennemgående af god kvalitet og forsynet med alle relevante oplysninger. Billedcollagerne for hvert tiår forekommer dog lidt rodede, og her skal oplysninger om det enkelte billede søges bagest i bogen. Forsidebilledet må tale for sig selv; her mangler alle oplysninger.

Britta Bargfeldt

... Aktiv i grænselandet ...

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

Bliv medlem af GRÆNSE- FORENINGEN

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskheden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protektor:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

Rids af den sønderjyske teglfremstillings historie

Bagsiden
om
forsiden

Teglfremstilling introduceredes i Sønderjylland i 1100-årene, og indtil 1700-årenes begyndelse blev der lavet tegl på små værker, der ofte oprettedes, når der var et lokalt behov. I 1700-årene fik teglværkerne en bemærkelsesværdig opblomstring, navnlig langs med Flensborg Fjord, der var en vigtig transportvej, og hvor der var gode lerforekomster. De store ildebrande i København i 1728 og i 1795 medførte et enormt behov for tegl til at genopføre de udbrændte kvarterer, og der blev blandt andet indforskrevet mursten fra de slesvigske teglværker. Mursten med det karakteristiske smalle flensborgformat nåede helt til Dansk Vestindien, hvor man stadig kan finde huse bygget med sådanne sten.

I 1800-årene opnåede teglværket Rendbjerg et ry i hele Nordeuropa for sit gode tegl. Værkets storhed var ikke mindst baseret på ejernes lyst til at lære nyt, som da Hans Heinrich Dithmer i 1822 gæstede Holland. Endnu i dag findes en klynge af huse, hvor teglværket lå - blandt andet tidligere arbejderboliger, maskinhuset og den mægtige ejerbolig »Rendbjerg Slot«. Nye tider nåede hele teglbranchen i anden halvdel af 1800-årene, hvor maskiner, der kunne forarbejde ler og forme sten ved brug af dampkraft, vandt frem. Størst af alle de nye fremskridt var dog ringovnen. Den kunne brænde sten dag og nat i hele produktionssæsonen, de frostfrie måneder fra april til oktober.

Omkring år 1900 lå de nye ringovnsteglværker tæt omkring Flensborg Fjord og sendte røg op af enorme skorstene som et tegn på egnens accelererende industrialisering.

Blot to årtier senere var teglindustrien imidlertid ramt af tilbagegang. Første Verdenskrig og Slesvigs deling ødelagde afsætningsforholdene og splittede teglværkernes samarbejde i Vereinigte Ziegeleien von Kiel, Flensburg und dem Sundewitt GmbH. Efterhånden fik teglværkerne dog atter fodfæste, navnlig i det danske Sønderjylland. Beliggenheden ved vandet blev af stadig mindre betydning som konkurrenceparameter, efterhånden som tegl gik over til at blive transporteret ad landevejene. Dette var måske en af årsagerne til, at man atter måtte tænke nyt, hvis man skulle klare sig. Sønderjyske teglværker var tidligt ude, da den næste store innovationsbølge ramte teglindustrien i 1950'erne med indførelsen af automatiske tørreanlæg og tunnelovnen. I dag fremstilles omkring 1/3 af danske tegl i Sønderjylland, og betydningen om teglværkernes betydning for landsdelens industri- og kulturhistorie førte i 1993 til oprettelsen af Cathrinesminde Teglværksmuseum. Samme museum åbner i år den 22. marts en ny permanent udstilling om teglets historie.

Thomas Lyngby